

The Minimal Rationality of Housing Patterns in Flanders' *Nevelstad**

Few planners or urban developers regard environments such as the Randstad, the Flemish *Nevelstad* or other highly urbanised areas in Western Europe as one large compact city. Nonetheless, ideas about these different urban areas are determined by the image of the compact city, the city as an independent entity. The compact city continues to be seen as the most 'enduring' pattern of settlement. Within this concept development in the peripheral zones is regarded as its *opposite*. Unlike 'the city' the periphery is said to be the result of unbridled growth controlled purely by market mechanisms which eventually undermine society. Consequently, the periphery is by definition not urban, even though it may display typically urban features in the way it is used. Others argue that changes in urban use have made it impossible to still distinguish between the two. In their view the traditional dichotomy of city and country has lost its meaning. Instead, it would be more precise to speak of an isotropic pattern of housing, a diffuse landscape without contrasts.¹

In the study of housing patterns in a number of areas in Flanders, which is the subject of this article, a conscious attempt has been made to avoid this discussion because it would be counterproductive.² By adopting one viewpoint or another, generic categories are projected onto the landscape in advance, thus clouding the outlook and thwarting an unbiased analysis of concrete spatial phenomena in scattered urban areas. To avoid such prejudice, this study emphatically takes the description and analyses of concrete reality as its starting point. A comparable method of investigation into concrete urban phenomena was started in Italy by Secchi, and later by Boeri,

* Flanders' Diffuse City has been dubbed *Nevelstad*, which literally means 'fog city' – alluding to the fine mist of urbanism spread across the countryside.

¹ See for example a report of the e-mail discussion between Lieven De Cauter and Lieven De Boeck: Geert Bekaert, 'Het hiernamaals van de stad', in: Xaveer De Geyter Architects, *After-sprawl. Onderzoek naar de hedendaagse stad*, Rotterdam/Antwerp, 2002, pp. 9-18.

² Particularly on the basis of case studies in Vorst-Laakdal, in Aarschot and in Genk. These case studies are based on research carried out in the *Onderzoeksgroep Stedelijkheid en Architectuur + Stedenbouw (OSA+)* at Leuven University. For Vorst-Laakdal see: Michael Ryckewaert, *Ruimtelijke transformaties in de Nevelstad*, final dissertation, Leuven, 2002 and for Genk: Chris Kesteloot, Henk Meert, André Loeckx, and others, *Lage inkomensbuurten*, research report, ISEG & OSA, Leuven, 2000.

De minimale rationaliteit van woonpatronen in Nevelstad Vlaanderen

Weinig planners of stedenbouwkundigen zullen omgevingen als de Randstad, de Vlaamse Nevelstad of andere sterk verstedelijkte gebieden in West-Europa als één grote compacte stad beschouwen. Toch wordt het denken over deze diffuus verstedelijkte gebieden bepaald door het beeld van de compacte stad, de stad als zelfstandige entiteit. De compacte stad wordt nog altijd beschouwd als het meest 'duurzame' nederzettingpatroon. De ontwikkelingen in de perifere zones worden binnen deze opvatting opgevat als haar *tegendeel*. In tegenstelling tot 'de stad' zou de periferie het resultaat zijn van ongebreidelde groei, louter gestuurd door marktmechanismen die op termijn de samenleving ondergraven. De periferie is om deze reden per definitie niet stedelijk, ook al vertoont het in haar gebruik typisch stedelijke karakteristieken. Anderen voeren aan dat het door de veranderingen in het stedelijke gebruik onmogelijk is om een dergelijk onderscheid nog te maken. De traditionele dichotomie van stad en land heeft volgens hen haar betekenis verloren; in plaats daarvan zou men tegenwoordig beter kunnen spreken over een isotroop nederzettingssysteem, een diffuus landschap zonder contrasten.¹

De studie van woonpatronen in enkele gebieden in Vlaanderen die in dit artikel ondernomen wordt, tracht deze discussie bewust te ontlopen omdat we menen dat ze contraproductief is.² Door het ene of het andere standpunt in te nemen projecteert men op voorhand generieke categorieën op het landschap die de blik vertroebelen en een onbevanging analyse van de concrete ruimtelijke fenomenen in verspreid verstedelijkte gebieden verhinderen. Om een dergelijke vooringenomenheid te vermijden worden in deze studie daarom nadrukkelijk de beschrijving en analyse van de concrete werkelijkheid als uitgangspunt voor

¹ Zie bijvoorbeeld een verslag van de e-maildiscussie tussen Lieven De Cauter en Lieven De Boeck: Geert Bekaert, 'Het hiernamaals van de stad', in: Xaveer De Geyter Architecten, *After-sprawl. Onderzoek naar de hedendaagse stad*, Rotterdam/Antwerpen, 2002, pp. 9-18.

² Meer bepaald op basis van gevalstudies in Vorst-Laakdal, in Aarschot en in Genk. Deze gevalstudies zijn gebaseerd op onderzoek dat onder meer binnen de Onderzoeksgroep Stedelijkheid en Architectuur + Stedenbouw (OSA+) van de

Katholieke Universiteit Leuven werd uitgevoerd. Zie voor Vorst-Laakdal: Michael Ryckewaert, *Ruimtelijke transformaties in de Nevelstad*, eindverhandeling, Leuven, 2000, voor Aarschot: Bruno De Meulder, Michael Ryckewaert e.a., *De alledaagse ruimte van armoede en uitsluiting in het stadslandschap*, onderzoeksrapport, OSA, Leuven, 2002, en voor Genk: Chris Kesteloot, Henk Meert, André Loeckx, e.a., *Lage inkomensbuurten*, onderzoeksrapport, ISEG & OSA, Leuven, 2000.

and can be traced back to the morphotypological school of Venice.³

Francesco Indovina belongs to the same tradition and was the first person to launch the concept of the *città diffusa*; he analysed the urbanisation of the countryside and the suburbanisation of housing in the Veneto as a progressive process.⁴ Indovina defines interim categories which are neither city nor countryside, but based on the nature and intensity of social developments which give rise to spatial housing patterns. Even an author like John Brinckerhoff Jackson, a master at describing the everyday cultural landscape, advocates abandoning a dual approach to the built-up space, but does not suggest that the distinction between urban and rural has disappeared.⁵ He refers to these two categories as 'ideal' landscapes which in fact do not exist in their pure form.

In order to trace the 'minimal rationality of housing patterns in a number of typical 'diffuse city'-zones in the Kempen region in Flanders, we used the hypothesis that three elements are essential to understanding the genesis and modern functioning of these areas, namely, the social economic evolutions which led to the origin and transformation of the areas, the physical system (landscape, soil, hydrology) as a foundation on which urbanisation took place and finally, the planning and concepts of urban development which affected urbanisation.⁶

Internal suburbanisation as diffuse urbanisation

According to Indovina, during the post-war period in the Veneto region, the first wave of suburbanisation coincided with the increase in prosperity of the inhabitants of rural areas. These inhabitants abandoned the agrarian sector and built houses for themselves on their land or that of their parents, or on agricultural land which had dropped a great deal in price. This urbanisation of the landscape was not coupled with a demand for additional facilities, and came into being in configurations which were not planned but grew spontaneously and largely based on the proximity of family. Indovina was the first to introduce the term 'internal suburbanisation' for this form of urbanisation.

Similar movements can be recognised along the southern border of the Kempen in Flanders. This rural area has been characterised by poor quality soil since time immemorial. At the end of the *Ancien Régime*, the area was sparsely populated and large parts of the heath land were still virgin territory. There was only a little, mainly subsistence agriculture. A close examination of historical maps and a dating of the types of development in these areas indicate

onderzoek genomen. Een vergelijkbare wijze van onderzoek naar concrete verstedelijkingsfenomenen is in Italië aangezet door Secchi, en later door Boeri, en kan teruggevoerd worden op de morfotypologische School van Venetië.³

Francesco Indovina, die in dezelfde traditie te situeren is en voor het eerst het concept van de 'città diffusa' lanceerde, heeft de verstedelijking van het platteland en de suburbanisatie van het wonen in de Veneto geanalyseerd als een progressief proces.⁴ Indovina definieert tussencategorieën die noch stad, noch platteland zijn, maar gebaseerd zijn op de aard en intensiteit van de maatschappelijke ontwikkelingen die aanleiding geven tot ruimtelijke woonpatronen. Ook een auteur als John Brinckerhoff Jackson, een meester in de beschrijving van het alledaagse cultuurlandschap, pleit voor het opgeven van een duale benadering van de gebouwde ruimte, zonder overigens te stellen dat het onderscheid tussen het stedelijke en het landelijke is verdwenen.⁵ Hij noemt deze twee categorieën evenwel 'ideale' landschappen die eigenlijk nergens in hun zuivere vorm aanwezig zijn.

Om de 'minimale rationaliteit' van woonpatronen in enkele 'Nevelstad'-achtige zones in de Vlaamse Kempen op te sporen, hanteren we de hypothese dat er drie elementen essentieel zijn om de genese en het hedendaagse functioneren van deze omgevingen te begrijpen: de sociaal-economische evoluties die tot het ontstaan en de transformatie van de omgevingen hebben geleid, het fysisch systeem (landschap, bodem, hydrologie) als ondergrond waarop de verstedelijking plaatsvindt en ten laatste de plannings- en stedenbouwconcepten die hebben doorgewerkt in de verstedelijking.⁶

50

Interne suburbanisatie als diffuse verstedelijking

In de naoorlogse periode valt volgens Indovina de eerste suburbanisatiegolf in de regio Veneto samen met de toename van de welvaart van de plattelandsbewoners. Deze plattelandsbewoners verlaten de agrarische sector en bouwen voor zichzelf een woning op eigen grond of die van hun ouders of op de sterk in waarde gedaalde landbouwgrond. Deze verstedelijking van het landschap gaat niet gepaard met een vraag naar bijkomende voorzieningen en komt tot stand in configuraties die niet ontworpen zijn, maar spontaan groeien en veelal gebaseerd zijn op de nabijheid van familie. Indovina introduceert voor deze vorm van verstedelijking de term interne suburbanisatie.

Gelijkaardige bewegingen kunnen worden herkend langs de zuidrand van de Kempen in Vlaanderen. Deze landstreek wordt van oudsher gekenmerkt door een arme bodem. Aan het einde van het Ancien Régime was het gebied dunbevolkt

that suburbanisation started in the same period as agriculture was undergoing a transition to less intensive forms, and that traditional industries and commuting to the mines were developing apace. During the fifties and early sixties hybrid types of terraced housing appeared in ribbons in these areas. In these houses there is a very sharp distinction between the front and back façade. Next to the dwelling there was usually a narrow, open path, thus making it possible to run a small (agricultural) business on the property. These houses consistently occupied the elongated agricultural parcels of land bordering the road. In a subsequent phase detached houses also appeared on large block-shaped plots along the access roads. Sometimes the villas were for the owners of adjacent garages, workshops and contracting firms, or else were not associated in any way with professional activities, and the inhabitants commuted to and from their places of work. These developments caused a gradual increase in the density of the ribbons. → p.12/11

This rural evolution can be characterised as an endogenous transition or, in Indovina's words, an 'internal suburbanisation'. The influx of new inhabitants into these areas is only marginally the result of an increased mobility and private car ownership. This internal suburbanisation resulted in former agrarian structures becoming built up or condensed. In addition to these incremental transformations, however, there were also signs of more radical government-controlled or institutional transformations in the area from the start of industrialisation in the nineteenth century.

Early industrialisation and infrastructure in the periphery

Initially the earliest industrialisation had very little influence on the environmental structure of the area. The construction of an important railway junction near Aarschot, a town on the edge of the Zuiderkempen, resulted in the advent of a few factories and a speculative working-class neighbourhood near the city centre, but without

3 Stefano Boeri, 'De diffuse stad', *Archis*, No. 7, 1999, pp. 20-21, and Stefano Boeri, 'Eclectic Atlases, four possible ways of seeing the city', *Daidalos*, No. 69/70, 1998/1999, pp.102-113.

4 Francesco Indovina, *La città diffusa*, Venice, 1990.

5 John Brinckerhoff Jackson, *Discovering the Vernacular Landscape*, New Haven/London, 1984.

6 The term 'minimal rationality' comes from Bernardo Secchi. According to Secchi the accumulation of individual decisions by private bodies, businesses and authorities each answering to their own 'minimal rationality' results in complex contemporary landscapes which neither architecture nor urban development can steer in the right direction. Bernardo Secchi, 'Descrizioni / interpretazioni', in: Alberto Clementi, Giuseppe Dematteis, Pier Carlo Palermo, and others, *Le forme del territorio italiano*. Vol. I, *Temi e immagini del mutamento*, Bari, 1996, pp. 83-92.

en waren grote delen van het heideland nog onontgonnen. Landbouw vond er in beperkte mate plaats en had een zelfvoorzienend karakter. Studie van historische kaarten en een datering van de woningbouwtypes in deze gebieden wijzen erop dat de suburbanisatie op gang kwam in dezelfde periode dat de landbouw een overgang doormaakte naar minder intensieve vormen en dat ambachtelijke nijverheid en pendelarbeid naar de mijnstreek sterk in opkomst waren. In de jaren vijftig en vroege jaren zestig verschijnen in deze gebieden langs de linten hybride rijwoningtypes. Deze woningen kennen een sterk onderscheid tussen voor- en achterkant. Naast de woning blijft meestal een doorgang vrij die het mogelijk maakt om achter op het perceel een klein (landbouw)bedrijfje in gang te houden. Deze woningen nemen stelselmatic de langgerekte landbouwpercelen in die aan de wegen grenzen. In een volgende fase verschijnen ook vrijstaande woningen op ruime, blokvormige kavels langs de ontsluitingswegen. De villa's zijn soms bedrijfswoningen bij garages, ateliers of aannemersbedrijfjes, vaak ook staan ze volledig los van elke beroepsactiviteit en pendelt men er naar het werk. Door deze ontwikkelingen verdichten de linten geleidelijk aan steeds meer.

→ p.12/11

51

Deze evolutie van het platteland kan gekarakteriseerd worden als een endogene transitie of, in de woorden van Indovina, als een interne suburbanisatie. De instroom van inwijkelingen in deze gebieden is slechts in geringe mate een gevolg van een toegenomen mobiliteit en privé-autobezit. Deze interne suburbanisatie leidt tot de verstening of verdichting van de voorheen agrarische structuren. Naast deze incrementele transformaties zijn er echter vanaf het op gang komen van de industrialisering in de negentiende eeuw meer ingrijpende, door de overheid gestuurde of institutionele ruimtelijke transformaties in het gebied te herkennen.

Vroege industrialisatie en infrastructuur in de periferie

In eerste instantie heeft de vroegste industrialisatie weinig invloed gehad op de ruimtelijke structuur van het gebied. De aanleg van een belangrijk spoorwegenknooppunt nabij Aarschot, een stadje

3 Stefano Boeri, 'De diffuse stad', *Archis*, nr. 7, 1999, pp. 20-21 en Stefano Boeri, 'Eclectic Atlases, four possible ways of seeing the city', *Daidalos*, nr. 69/70, 1998/1999, pp. 102-113.

4 Francesco Indovina, *La città diffusa*, Venetië, 1990.

5 John Brinckerhoff Jackson, *Discovering the Vernacular Landscape*, New Haven/Londen, 1984.

6 De term 'minimale rationaliteit' is van Bernardo Secchi. Volgens Secchi leidt de opeenhoping van individuele beslissingen van particulieren, bedrijven en overheden, die elk aan hun eigen 'minimale rationaliteit' beantwoorden, tot de complexe hedendaagse landschappen waarvan noch de architectuur noch de stedenbouw de vormgeving in goede banen kan leiden. Bernardo Secchi, 'Descrizioni / interpretazioni', in: Alberto Clementi, Giuseppe Dematteis, Pier Carlo Palermo e.a., *Le forme del territorio italiano*. Deel I, *Temi e immagini del mutamento*, Bari, 1996, pp. 83-92.

initiating fundamental urban growth. The railway junction landed up in the rural zone north of the town, where two radial trunk roads with tram lines split and crossed a ribbon of rural hamlets. This produced an alternative centre near the hamlet of Ourodenberg. Marginal housing forms established themselves at a safe and respectable distance from the town, but sufficiently near to make use of urban facilities. This gave rise to a place with inns where *voyageurs* [travelling salesmen] took up temporary residence to make a living off the arterial roads, where funfair hawkers and the 'hut people' from the cleared temporary housing of World War I were put up in discarded railway carriages.⁷ Besides these → p. 13/12-13-14-15

'transient' programmes the infrastructure junction did not lead to environmental transformations of a more permanent character.

The discovery of coal in the Kempen at the end of the nineteenth century resulted in a number of different concessions being granted. The exploitation, or not, of these concessions had a decisive effect on urban structures in the area. The exploitation of the coal reserves assumed the character of the colonisation of an underdeveloped part of the country. Mine shafts, garden suburbs, coal avenues, coal trains and a coal port were superimposed over the 'desert like' heath land with its scattered hamlets.⁸ The Albert Canal between the Maas and Schelde Rivers changed direction in order to serve this coal basin. Certain hamlets, such as Genk, which had acquired two mining establishments in the surrounding area, Waterschei and Winterslag, eventually acquired the status of a town, though without any unambiguous central point. In other places, such as Vorst, a hamlet situated halfway between Aarschot and the coal basin, coal exploitation did not get off the ground despite the granting of mining concessions and the fact that the Albert Canal ran through the borough. These zones retained their character of being sparsely populated with inhabitants spread out over a wide area. Nonetheless, the aforementioned phenomena of internal suburbanisation gained in importance. The fact of whether or not areas became involved in the process of industrial development therefore had a fundamental impact on the urban structure of this part of the country. A small mediaeval town like Aarschot degenerated into a provincial nest and was at best no more than a large village, whereas the mine basin underwent a quantum leap from sparsely populated wilderness to network city *avant la lettre*. Finally, the interim zones became indirectly involved in modernisation with the advent of commuters and internal suburbanisation, resulting in a more gradual yet steady transformation.

aan de rand van de Zuiderkempen, leidde nabij het stadshart tot de komst van enkele fabrieken en een speculatieve arbeiderswijk, zonder evenwel een fundamentele stadsgroei aan te zwengelen. Het spoorwegenknooppunt komt terecht in de rurale zone ten noorden van de stad, daar waar ook twee uitvalswegen met tramlijnen splitsen en een lint met landelijke gehuchten kruisen. Hierdoor ontstaat een alternatief centrum nabij het gehucht Ourodenberg. Marginale woonvormen vestigen zich er op een veilige en respectvolle afstand van de stad, maar toch voldoende nabij om van de stadsvoorzieningen gebruik te kunnen maken. Zo ontstaat een plek met herbergen, waar 'voyageurs' zich tijdelijk vestigen om te leven van de passage op de steenwegen, waar foorkramers overwinteren en het 'barakkenvolk' van de gesaneerde noodhuisvesting van de Eerste Wereldoorlog terecht kan in afgedankte wagons.⁷ Naast deze 'vluchtige' programma's leidt het infrastructuurknooppunt echter niet tot ruimtelijke transformaties met een meer blijvend karakter.

Na de ontdekking van steenkool in de Kempen aan het einde van de negentiende eeuw worden verschillende mijnconcessies verleend. Het al dan niet exploiteren van deze concessies heeft een doorslaggevende invloed op de stedelijke structuren in het gebied. De ontginning van de steenkoolvoorraden heeft het karakter van de kolonisatie van een achtergebleven landsdeel. Mijnschachten, tuinwijken, kolenavenues, een kolenspoor en een kolenhaven worden over het 'woestijnachtige' heidelandschap met zijn verspreide gehuchten geschoven.⁸ Het Albertkanaal tussen Maas en Schelde buigt af om dit kolenbekken te bedienen. Sommige gehuchten, zoals Genk, dat een tweetal mijnuitbatingen rondom zich verzamelt, Waterschei en Winterslag, verwerpen daarbij op termijn de status van stad, zonder overigens een eenduidige centraliteit te hebben. Op andere plaatsen, zoals in Vorst, een gehucht ergens halfweg tussen Aarschot en het mijnbekken, komt de exploitatie van de steenkoolvoorraden niet van de grond ondanks het feit dat mijnconcessies waren verleend en dat het Albertkanaal door de gemeente loopt. Deze zones blijven hun nauwelijks en verspreid bevolkte karakter behouden. Niettemin zullen de eerder aangehaalde fenomenen van interne suburbanisatie er gaan spelen. Of gebieden al dan niet in het industrialiseringsproces betrokken raken, heeft dus een fundamentele impact op de stedelijke structuur in dit deel van het land. Een kleine middeleeuwse stad als Aarschot glijdt af tot een provincienest, feitelijk niets meer dan een uit de kluiten gewassen dorp, het mijnbekken daarentegen ondergaat een kwantumsprong van dunbevolkte woestijn tot netwerkstad *avant la lettre*, de tussenliggende zones ten slotte raken op indirecte wijze bij de modernise-

The 'Fordist' development of the scattered city

The spatial influence of government action by the construction of infrastructure became very powerful during the post-war period. The expansion of the welfare state was coupled with a Keynesian policy of large-scale public building programmes. Among other things this resulted in the building of an extensive network of motorways in Belgium. The quick succession of slip roads on the motorway guaranteed that even the smallest borough was easily accessible. For example the local road network in the small village of Vorst had two roads linking it almost directly with the motorway.

Complementary to the motorway network, 'express' roads and ring-roads were built around the cities. As a consequence of the completed section of the ring-road around Aarschot, the periphery (including an industrial zone where, among other things, a multinational battery manufacturer established themselves) also became incorporated into the city. Although this part of the ring-road got hopelessly snarled up in the arterial road and railway junction around Ourodenberg, it nevertheless also very effectively opened up this hamlet. This was important for the funfair hawkers and circus folk who had started to settle down there semi-permanently, as well as those squatting with their caravans on plots in the industrial estates. In Genk the motorways doubled the existing network of coal avenues which served the coal port near the hamlet of Oud Sledderlo. As the activities of the coal mines started to decline, the port had largely fallen into disuse. However, as a result of motorway construction, and because it occupied a peripheral position in the borough, it became a location for new businesses. The Ford offices which were built here became the fitting icon of the Fordist development which replaced the bloodless industrialisation of the coal mine in Genk.

During the boom that followed the war, the national government mainly concerned itself with the construction of a large-scale infrastructure, while local authorities compiled housing programmes which were large-scale by Belgian standards. For the first time outside the city, social housing appeared on the map as islands linked to ribbon roads or enclosed by ribbon development in large inner areas. Near Aarschot, the hamlet of Ourodenberg was extended by the social housing district of Gijmelberg. In Genk plans were made to start

7 Name for nomadic traders in Flanders. See Marcel Kerf, *Kom, we zijn tebie. Voyageurs in Vlaanderen*, Leuven, 2000.

8 André Loeckx, Hilde Heynen, Bruno De Meulder & Herman Stynen, *Geschiedenis op zoek naar waardig gevolg: studie van de mijnnederzettingen in Waterschei, Winterslag en Eisden*, Brussels, 1991.

ring betrokken door de opkomst van de pendelarbeid en de interne suburbanisatie, die een meer geleidelijke doch gestage transformatie tot gevolg hebben.

'Fordistische' ontwikkeling van de uiteengelegde stad

De ruimtelijke invloed van het overheidsingrijpen door de aanleg van infrastructuur wordt in de naoorlogse periode zeer groot. De uitbouw van de vervoersstaat gaat gepaard met een Keynesiaanse politiek van grootschalige publieke bouwprogramma's. Dit levert onder meer het uitgebreide Belgische autosnelwegennet op. De korte opeenvolging van op- en afritten aan de snelweg garandeert een goede ontsluiting van zelfs de kleinste gemeente. Het lokale wegennet van de kleine gemeente Vorst heeft bijvoorbeeld twee nagenoeg rechtstreekse verbindingen met de snelweg.

Complementair aan het snelwegennetwerk worden rond de steden zogenaamde 'expres'-wegen en ringwegen aangelegd. Door het uitgevoerde deel van de ring rondom Aarschot wordt de periferie (onder andere met een industrieterrein waar zich onder meer een multinationale batterijenfabrikant vestigt) onderdeel van de stad. Dit deel van de ring loopt hopeloos vast in het steenen spoorwegenknooppunt rondom Ourodenberg, tegelijkertijd wordt dit gehucht daarmee zeer goed ontsloten. Dit is van belang voor de foorkramers en circusmensen, die er zich semi-permanent beginnen te vestigen en die met hun kermiswagens percelen op het industrieterreinen 'squatten'. In Genk verdubbelen de nieuwe expreswegen het bestaande net van 'kolenavenues' die onder meer de kolenhaven nabij het gehucht Oud Sledderlo bedienen. Doordat de activiteit van de steenkoolmijnen inmiddels was teruggelopen was deze haven grotendeels in onbruik geraakt. De haven, die een perifere plek inneemt in de gemeente, wordt door de aanleg van de expreswegen een locatie voor nieuwe bedrijvigheid. De Ford-vestiging die op deze plek terechtkomt, wordt het toepasselijke icoon van de fordistische ontwikkeling die in Genk de uitgeloopte industrialisatie van de steenkoolmijnen vervangt.

Terwijl de nationale overheid zich in de naoorlogse bloeiperiode vooral bezighoudt met grootschalige infrastructuur aanleg, zetten de lokale overheden naar Belgische maatstaven omvangrijke woningbouwprogramma's op. Voor het eerst verschijnen buiten de steden sociale woonwijken als eilandjes op de kaart, aangehecht aan de lint-

7 Benaming voor nomadische handelaren in Vlaanderen. Zie Marcel Kerf, *Kom, we zijn tebie. Voyageurs in Vlaanderen*, Leuven, 2000.

8 André Loeckx, Hilde Heynen, Bruno De Meulder & Herman Stynen, *Geschiedenis op zoek naar waardig gevolg: studie van de mijnnederzettingen in Waterschei, Winterslag en Eisden*, Brussel, 1991.

building a real satellite city in the vicinity of the hamlet of Sledderlo in 1963. This city would complement the new industrial zone along the Albert Canal.

Crisis and post-Fordist élan

Crisis struck in 1973. The public housing programmes were initially simply continued as they fitted in with a Keynesian policy of combating the crisis with public investment. However, as a result of the enormous increase in the budget deficit, the policy was shelved in the 1980s. The result was that houses continued to be built in social housing districts, but without good access roads or public transport services, nor any public amenities like post offices, day-care centres and schools. These social housing districts were faced with social problems. In the social housing district of Aarschot there were rumours of shooting incidents. In the satellite city of Genk, only a part of the district was developed and enclosed by an extensive pine forest. It was soon dubbed New Chicago due to heroine dealing and the use of drugs.

Despite the crisis, other housing patterns proclaiming a new post-Fordist economy appeared on the map from the eighties onwards. These suburban plots gave rise to copies of the same detached house being built everywhere. Under the regime which, together with Indovina, we referred to earlier as internal suburbanisation, the detached house was still inspired by the country villa. However, under the new regime building was less and less on a basis of individual initiative. Housing construction companies took over most of the production. They divided the available land into lots as efficiently as possible so that the house became a standard catalogue product and land division patterns increasingly stringent. Under the influence of the rising price of land, lots became consistently smaller, thereby limiting the degree of freedom on the lot. It was a far cry from the free-standing villa in a large garden.

From the nineties onwards a post-Fordist élan appeared to give rise to new developments which further supported peripheral housing development. Peripheral zones which had so far stood outside the field of vision of economic developments now appeared on the map of the global economy. A distribution centre for the multinational sports shoe manufacturer Nike, as well as a container terminal, were built along the Albert Canal in Vorst. The Nike logo, the cranes and the containers appeared as immense *Fremdkörper* in the unspoilt landscape of the Kempen. A part of the Antwerp inner port had found its way into Vorst. As a small town, Aarschot began to attract the attention of young

wegen of in grote binnengebieden omsloten door lintbebouwing. Nabij Aarschot wordt het gehucht Ourodenberg verrijkt met de sociale woonwijk Gijmelberg. In Genk wordt vanaf 1963 een heuse satellietstad gepland nabij het gehucht Sledderlo. Deze stad moet het complement vormen van de nieuwe industriezone langs het Albertkanaal.

Crisis en post-fordistisch élan

In 1973 slaat de crisis toe. De publieke woningbouwprogramma's worden in eerste instantie gewoon voortgezet. Ze passen in een Keynesiaanse politiek om de crisis het hoofd te bieden met publieke investeringen. Door de enorme toename van de overheidsschuld wordt deze politiek echter opgeborgen in de jaren tachtig. Dit heeft tot gevolg dat in de sociale woonwijken wél woningen worden gebouwd, maar dat goede ontsluitingswegen, bediening door openbaar vervoer en publieke voorzieningen als postkantoren, kindercrèches en scholen achterwege blijven. Deze wijken zijn contextloze fragmenten in een bijna onge-repte rurale setting, zonder enige relatie met bestaande stedelijke structuren. Deze sociale woonwijken kennen de nodige samenlevingsproblemen. In de sociale woonwijk van Aarschot komen, volgens de geruchten, regelmatig schietpartijen voor. Van de Genkse satellietstad wordt slechts een deel van de wijk ontwikkeld, omgeven door het uitgestrekte dennenbos. De naam van de deelwijk wordt al vlug omgedoopt in Nieuw Chicago, vanwege de heroinehandel en het drugsgebruik.

54

Ondanks de crisis verschijnen vanaf de jaren tachtig ook andere woonpatronen op de kaarten, als een aankondiging van een nieuwe, post-fordistische en mondiale economie. Het zijn de suburbane verkavelingen die aanleiding geven tot alom gelijksoortige stempelfiguren van vrijstaande woningen. Onder het regime dat we eerder met Indovina interne suburbanisatie hebben genoemd, appelleerde de vrijstaande woning nog aan de landelijke villa. In het nieuwe regime wordt er steeds minder gebouwd op individueel initiatief. 'Sleutel op de deur'-firma's hebben het grós van de productie overgenomen. Ze verkavelen de beschikbare gronden zo efficiënt mogelijk, waardoor niet alleen de woning een standaardproduct uit de catalogus wordt, maar waardoor ook het verkavelingspatroon steeds rigider wordt. Onder invloed van de stijgende grondprijzen worden de percelen immers kleiner, wat de vrijheidsgraden op de kavel beperkt. De vrijstaande bungalow of villa in het midden van een ruime tuin is verleden tijd.

Vanaf de jaren negentig lijkt een post-fordistisch élan voor nieuwe ontwikkelingen te zorgen, die de perifere woonontwikkeling verder ondersteunen. Perifere zones die tot nu toe buiten het blikveld van de economische ontwikkeling lagen,

prospective suburbanites due to a huge rise in the price of land around Brussels and Leuven. This led to intensive land division activity as well as the transformation of traditional structures: The elongated farmhouses of the Kempen were converted into classy country residences. The hybrid types of terraced houses from the first wave of suburbanisation enjoyed a second life. These free peripheral areas formed attractive housing environments for people working in Hasselt, Antwerp, Leuven and Brussels. The daily traffic-jams were something you simply put up with.

Landscape as a canvas for peripheral urbanisation

The 'generic' social economic developments outlined here gave rise to a variety of different urbanisation regimes in various places. The differences can be partially traced back to natural, landscape elements such as relief, hydrology and soil.

In the example of the town of Genk, the condition of the ground very explicitly determined the nature of settlement patterns. The location of the mines, the garden suburbs and the siting of the infrastructural networks were determined solely by the location of the most successful exploratory drilling.⁹ The coal port was built in the lower zone, on the southern edge of the Kempen plateau. This gave rise to a scattered area of places with an urban significance, all of which had to be connected with one another, resulting in Genk's scattered urbanisation.

Boundaries of lots, former common land, drainage systems and so on also appeared as fundamental 'political elements' with the important task of regulating the relationship between man and his natural environment.¹⁰ These elements mainly played a role in determining the spatial configuration to be adopted by the 'internal suburbanisation' in the area. One can see this very clearly in the patterns of settlement in Vorst and the northern flank of Aarschot. Both areas have a similar type of landscape, characterised by a succession of east-west facing dunes separated by damp and marshy valleys. Here agricultural activities originated in the transitional zone situated between the damp land and the dry dune crests, in narrow zones with a

⁹ Ibid.
¹⁰ The term political elements is used by John Brinckerhoff Jackson forelements of the spatial structure determined by political or power structures. In his view, drainage systems and the boundaries of lots should be regarded as 'political' or 'urban' elements because people use these to mould the landscape to their will.

Political elements are opposite to natural elements (such as soil, relief, natural vegetation). Since one can find both political and natural elements in every landscape, Jackson states that 'city' and 'country' are ideal-type categories which do not exist in their pure form. Jackson, *Discovering the Vernacular Landscape*.

verschijnen op de kaart van de globale economie. Langs het Albertkanaal in Vorst hebben zich een distributiecentrum van de multinationale sport-schoenenfabrikant Nike en een containerterminal gevestigd. Het Nike-logo, de kranen, de containers, ze verschijnen als immense *Fremdkörper* in het maagdelijke Kempische landschap. Een stuk van de Antwerpse achterhaven is in Vorst geland. Aarschot komt als kleine stad in de kijker van jonge suburbanisanten als gevolg van de uit de pan swingende grondprijzen rond Brussel en Leuven. Een intense verkavelingactiviteit is het gevolg, maar ook de transformatie van traditionele structuren: Kempische langgevelhoeves worden omgebouwd tot 'classy' landelijke woningen. Ook de hybride rijwoningtypes van de eerste suburbanisatiegolf beginnen een tweede leven. Deze vrij perifere gebieden worden aantrekkelijke woonomgevingen voor mensen die in Hasselt, Antwerpen, Leuven of Brussel werken. De dagelijkse file kan daarbij de pret niet drukken.

Landschap als canvas van perifere verstedelijking

De geschetste 'generieke' sociaal-economische ontwikkelingen geven op verschillende plekken aanleiding tot verschillende verstedelijkingsregimes. De verschillen zijn voor een deel terug te voeren tot natuurlijke, landschappelijke elementen zoals het reliëf, de hydrologie en de bodem.

In het voorbeeld van de stad Genk bepaalt de bodemconditie heel expliciet de aard van het nederzetting patroon. De locatie van de mijnzetsels, de tuinvijken en de situering van de infrastructuur-netwerken werden door niets anders bepaald dan de meest succesvolle proefboringen.⁹ De kolenhaven wordt aangelegd in de lager gelegen zone, aan de zuidrand van het Kempisch plateau. Er ontstaat een uiteengelegd areaal van punten met stedelijke betekenis die onderling verbonden moeten worden, wat voor Genk resulteert in een uiteengelegde stedelijkheid.

Ook perceelsbegrenzings, voormalige gemene gronden, draineringssytemen en dergelijke komen in beeld als primaire 'politieke elementen' die de verhouding van de mens tot zijn natuurlijke landschap in eerste orde regelen.¹⁰ Deze elementen spelen vooral een rol in het bepalen van de ruimtelijke configuraties die de 'interne suburbanisatie' in het gebied zal aannemen. Dit wordt

⁹ Ibidem.
¹⁰ De term politieke elementen wordt door John Brinckerhoff Jackson gebruikt voor onderdelen van de ruimtelijke structuur die worden bepaald door politieke of machtsstructuren. Draineringssytemen en perceelbegrenzings moeten volgens hem als 'politieke' of 'stedelijke' elementen gezien worden, omdat de mens daarmee het landschap

naar zijn hand zet. Politieke elementen staan tegenover natuurlijke elementen (zoals bodem, reliëf, natuurlijke vegetatie). Aangezien er in elk landschap zowel politieke als natuurlijke elementen te herkennen zijn, stelt Jackson dat 'stad' en 'land' ideaal-typische categorieën zijn die nergens in zuivere vorm voorkomen. Jackson, *Discovering the Vernacular Landscape*.

good water balance. Nonetheless, the soil is rather infertile so that cultivation is only possible through the use of fertilizers. The damp valley land, used in the *Ancien Régime* as common land, serves as grazing land for cattle which in their turn produce valuable manure. The dryer dune crests are used for wood production. This type of soil produces a very extensive pattern of settlement. The farms are established at regular intervals along the roads following the fertile strips. Wherever these strips are narrow, about as wide as the length of an efficiently cultivable field, as in Ourodenberg and the adjacent town of Langdorp, this produces long ribbons of development. In the wider sections, such as in Vorst, the system is duplicated and transverse connections have been added, thus creating a ladder-like pattern. In both instances the available area is occupied by an isotropic and extensive pattern of housing.

This reading of the landscape indicates that the isotropy which some see as characteristic of the modern diffuse city need not necessarily originate in the locational logic associated with placelessness but rather in patterns initiated by the geomorphology of the landscape itself and on the basis of efficient land use. In these areas the ribbon development of 'internal suburbanisation' is simply the condensation of the original development ribbons. The suburban and peripheral developments of the industrial and post-industrial age caused a general increase in density in these areas but remarkably also elements of centrality and concentration in these originally isotropic, narrow patterns of settlement.

Planning in the *Nevelstad*: the Regional Plans

The aforementioned Keynesian government intervention by building infrastructure was also accompanied by the development of spatial planning. During this period the first law on urban development was introduced and the guideline plans were drafted for use as a basis for drawing up Regional Plans. These regional zoning plans for different areas or 'regions' introduced modern planning into Belgium. However, they evolved in an atmosphere of political influence and trickery. This, combined with the lax spatial planning culture which followed the laying down of the Regional Plans, causes one to overlook the fact that these plans were based on essential spatial concepts which carried over to a certain extent.

A spatial principle implicit in the Regional Plans concerns the concept of compact, concentric urban development. This principle is applied to almost every nucleus of urbanisation, including the smallest hamlet and the narrow ladder-

duidelijk in de nederzettingsspatronen van Vorst en de noordelijke flank van Aarschot. Beide gebieden kennen eenzelfde landschapstype, gekenmerkt door een opeenvolging van oostwestgerichte duinheuvels met daartussen vochtige en drassige valleigronden. De landbouwactiviteit in deze gebieden vindt van oorsprong plaats in de overgangszone tussen de vochtige gronden en de droge duintoppen, in langgerekte zones die een goede waterhuishouding kennen. Niettemin is de grond er vrij onvruchtbaar waardoor de landbouw er alleen kan gebeuren door bemesting. De vochtige valleigronden, onder het Ancien Régime als gemene gronden in gebruik, fungeren daarbij als graasland voor het vee dat de nodige mest levert. De drogere duintoppen worden ingenomen voor houtproductie. Dit bodemtype brengt een erg extensief nederzettingsspatroon met zich mee. De hoeves vestigen zich op regelmatige afstand langs de wegen die de vruchtbare stroken volgen. Waar deze stroken smal zijn, ongeveer even breed als de diepte van een efficiënt bewerkbare akker, zoals in Ourodenberg en het naastgelegen Langdorp, geeft dit aanleiding tot lange bewoningslinten. In de bredere secties, zoals in Vorst, wordt het systeem ont dubbeld en worden dwarsverbindingen toegevoegd, zodat een laddervormig patroon ontstaat. In beide gevallen wordt het beschikbare areaal bezet met een isotroop en uitgestrekt nederzettingssysteem.

56

Deze lezing van het landschap toont aan dat de isotropie die de Nevelstad volgens sommigen vandaag kenmerkt niet per se teruggevoerd moet worden op vestigingslogica's van plaatsloosheid en ongeremde mobiliteit, maar blijktbaar op patronen die vanuit de geomorfologie van het landschap zelf en vanuit overwegingen van een efficiënt bodemgebruik werden geïnitieerd. De lintbebouwing van de 'interne suburbanisatie' is in deze gebieden niets meer dan een verdichting van de oorspronkelijke bebouwingslinten. De suburbane en perifere ontwikkelingen van de industriële en postindustriële tijd zullen in deze gebieden aanleiding geven tot een algemene verhoging van de dichtheid, maar opvallend genoeg juist ook tot fenomenen van centraliteit en concentratie van deze in oorsprong isotrope, langgerekte nederzettingsspatronen.

Planning van de Nevelstad: de gewestplannen
Het Keynesiaanse overheidsingrijpen door middel van de aanleg van infrastructuur waarvan eerder sprake was, gaat ook gepaard met de ontwikkeling van ruimtelijke planning. In deze periode komt de eerste stedenbouwwet tot stand, wordt de opmaak van richtplannen aangezet die als basis moesten dienen voor de opmaak van de gewestplannen, gebiedsdekkende zoneringsplannen voor verschillende streken of 'gewesten', waarmee de

like structure of Vorst and the hamlet ribbon at Ourodenberg. In the isotropic agricultural housing patterns produced by the *Ancien Régime*, a number of 'nuclei' with a greater centrality had taken shape. As mentioned earlier, in Ourodenberg this had occurred through the advent of the infrastructure junction and in Vorst, through the building of surrounding intersections of important connecting roads at right angles to the ladder-like structure.

As far as housing is concerned, in the Regional Plans this concept of concentric development takes the form of a sequence of zones with functions that are intended to control a phased housing development from the nucleus. Contiguous with the centre, housing ribbons and the open spaces separating them are filled in as residential areas. In the following ring the housing ribbons are residential areas and the pieces in between 'residential expansion areas', which are only for future use as residential areas. The housing ribbons that fall outside the imaginary village area are filled in as 'residential area with a rural character', a planning euphemism for the reviled ribbon development. The specific aim of the Regional Plans is therefore to introduce diversification into a landscape that is fairly uniform and homogenous. These function definitions form a framework within which more institutional housing development, social housing and then the suburban lots will come into being as insertions filling in the open squares of the structure. → p. 14-15/18

Fragments of urban design

In Genk the planning of the satellite city near Sledderlo started in 1963. With its calling as a city in mind, the expansion of a new urban focus near the industrial development along the canal and former coal port was tackled very ambitiously.¹¹ The Van Embden urban design firm from Delft was commissioned to design the satellite city.¹² At the same time an extensive study was made of the level of amenities in the district in relation to the population structure and based on an analysis of the neighbourhood and amenity concepts in the British New Towns.¹³ A small fragment of the southern lobe of the planned city was built as a monofunctional social housing district. This fragment was, for all that, executed according to a detailed urban development plan by Van Embden which gives the district a coherent spatial structure. The numerous rear access routes, the presence of

57

moderne planning in België wordt geïntroduceerd. Deze plannen komen tot stand in een sfeer van politieke beïnvloeding en gesjoemel. Samen met de lakse ruimtelijke-orderingscultuur die volgt op de vaststelling van de gewestplannen, doet dit vergeten dat de gewestplannen steunden op de nodige ruimtelijke concepten die tot op zekere hoogte hebben doorgewerkt.

Een ruimtelijk principe dat impliciet uit de gewestplannen is af te lezen, betreft een concept van compacte, concentrische stadsontwikkeling. Dit principe wordt voor nagenoeg elke nucleus van verstedelijking toegepast, tot het kleinste gehucht toe, zo ook in de langwerpige ladderstructuur van Vorst en het gehuchtenlint van Ourodenberg. In de isotrope landbouwnederzettingen die het Ancien Régime had opgeleverd, had zich inmiddels een aantal 'kernen' met grotere centraliteit uitgekristalliseerd. In Ourodenberg gebeurt dit zoals eerder aangegeven door de komst van het infrastructuurknooppunt, in Vorst rondom kruispunten van belangrijke verbindingswegen die ontstaan loodrecht op de ladderstructuur. Nochtans zijn deze 'kernen' vooral te beschouwen als punten waar zich voorzieningen groeperen, zonder dat er daarom sprake is van een ruimtelijke articulatie van de kern. In Ourodenberg heeft dit te maken met het vluchtige karakter van de bewoningsvorm. In Vorst blijft het wonen zich onder het regime van de 'interne suburbanisatie' nagenoeg uniform verspreiden over de hele ladderstructuur.

Wat woningbouw betreft krijgt dit concept van concentrische ontwikkeling in de gewestplannen de vorm van een opeenvolging van zones met bestemmingen die een gefaseerde woonontwikkeling vanuit de kern moeten sturen. Aansluitend aan het centrum worden de bebouwingslinten en de open ruimtes ertussen ingekleurd als woongebieden. In de volgende kranen zijn de bebouwingslinten woongebied en worden de tussenliggende stukken 'woonuitbreidingsgebieden', die slechts in de toekomst voor woningbouw aangesproken mogen worden. De bebouwingslinten die buiten het denkbeeldige dorpsareaal vallen, worden als 'woongebied met landelijk karakter' ingekleurd, een planologisch eufemisme voor de verguisde lintbebouwing. De gewestplannen willen dus expliciet een diversificatie in het vrij uniforme en homogene landschap aanbrengen. Deze inkleuringen vormen het kader waarbinnen de meer institutionele woonontwikkelingen – de sociale woonwijken en vervolgens de suburbane verkavelingen – tot stand zullen komen als inzetstukken die de open mazen van de structuur opvullen.

→ p. 14-15/18

11
Ruud Brouwers, 'De spierballen van Genk', *Wonen/TABK*, No. 3, 1977, pp. 55-67.

12
Joosje van Geest, *S.J. van Embden*, Rotterdam, 1996.

13
J. Dhooghe & M. Van Naelten, *Schema van de sociale verzorging voor de residentiële groep 'Sledderlo' te Genk*, Study group SODEGEC, Brussels, 1964.

appropriable intermediate spaces in which fragments of a pine forest were preserved, the arrangement of the housing blocks allowing visual control and regulation of privacy appeared to link up very well with the residents' way of living. Today the problems in community relations have almost all disappeared, largely due to major efforts by the company that manages the district.¹⁴

Although the plans and designs for the satellite city in Belgium are quite exceptional, as it is today Sledderlo is not unique in Flanders' urban landscape. The urban development of the social housing district near Ourodenberg for example, is similar, though slightly less lively, as are many other peripheral social housing districts which nowadays enrich the complex configuration of the Flemish urban landscape. They have similar community problems and parallel living habits. A lack of facilities and poor integration in the urban structure are typical of all of these districts.

A few examples of the plan-based thinking of present case studies demonstrate that the body of ideas that is commonly implicitly rooted in functional zone planning is today leading a life of its own. In addition to this, the generic concepts initiated at the time roll like a mist over the reality of what has been built in such a way as to cloud the view. This has resulted in the concrete knowledge of the cultural landscape and its spatial logic being pushed into the background.

In Sledderlo the part of the satellite city marked as a housing area and housing expansion area on the Regional Plan is gradually becoming full. Both the layout of private plots and the expansion of the social housing district with a number of smaller houses, completely ignores the reason why the zone with housing areas appeared on the map in the first place. The trajectory of the access road, which was planned but never realised, will definitively be built over and a part of the woodland area forming a buffer around the quarter will be felled. Nieuw Sledderlo's urban development outline, as an independent lobe in the forest, will consequently disappear. However, this does not mean that it would be better to execute Van Embden's plans without further ado. A critical reading of these plans should at least play a role in the way this area of housing districts is being dealt with today, in the phasing to be implemented for the development of the whole and which spatial structures in Van Embden's plan are worth reviving.

In Vorst the municipal spatial structure plan is based on two core areas, on which a whole stock of standard structural plan concepts will be unleashed. Gates marking the centres, the

Fragmenten van stedenbouwkundig ontwerp In Genk gaat de planning van de satellietstad nabij Sledderlo in 1963 van start. Haar roeping als stad indachtig, pakt Sledderlo de uitbouw van een nieuwe stedelijke pool nabij de industriële ontwikkeling langs het kanaal en de voormalige kolenhaven ambitieus aan.¹¹ Het Delftse stedenbouwkundig bureau van Van Embden wordt benaderd om de satellietstad te ontwerpen.¹² Tegelijkertijd wordt een uitvoerige studie van het uitrustingsniveau van de wijk in functie van de bevolkingssamenstelling uitgevoerd, die steunt op een analyse van wijk- en uitrustingsconcepten van de Britse New Towns.¹³ Zoals reeds vermeld draait de hele opzet op niets uit. Een klein fragment van de zuidelijke lob van de geplande stad wordt gerealiseerd als monofunctionele sociale woonwijk. Niettemin wordt dit fragment uitgevoerd volgens een gedetailleerd stedenbouwkundig plan van Van Embden, waardoor de wijk over een coherente ruimtelijke opbouw beschikt. De talrijke achterontsluitingen, de aanwezigheid van toe-eigenbare tussenruimtes waarin fragmenten van het dennenbos bewaard zijn, de dispositie van de woningblokken die visuele controle en privacyregulatie toelaten, lijken goed in te spelen op de wooncultuur van de bewoners. Vandaag zijn de vermelde samenlevingsproblemen er nagenoeg verdwenen, mede dankzij belangrijke inspanningen van de maatschappij die de wijk in beheer heeft.¹⁴

→ p. 18/22

58

Hoewel de plannen en ontwerpen voor de satellietstad voor België vrij uitzonderlijk zijn, vormt Sledderlo zoals het er vandaag bij ligt geen unicum in het Vlaamse stadslandschap. De sociale woonwijk bij Ourodenberg bijvoorbeeld kent gelijksoortige stedenbouwkundige disposities, zij het iets minder levendig, net als talrijke andere perifere sociale woonwijken die in deze periode de complexe configuratie van het Vlaams stadslandschap verrijken. Ze kennen gelijksoortige samenlevingsproblemen en parallelle woongebruiken. Een tekort aan voorzieningen en een gebrekkige integratie in de stedelijke structuur zijn voor elk van deze wijken aan de orde.

Enkele voorbeelden van de manier waarop vandaag planmatig in de gevalstudies wordt gedacht, tonen aan dat het gedachtegoed dat veelal impliciet in de functionele zoneringplanning wortel schoot, vandaag een eigen leven is gaan leiden. Daarbij schuiven de generieke concepten die toen aangezet werden, als een waas over de gebouwde realiteit en vertroebelen zo de blik. De concrete kennis van het cultuurlandschap en haar ruimtelijke logica's is daardoor op de achtergrond geraakt.

In Sledderlo raakt het areaal van de satellietstad dat als woongebied en woonuitbreidingsgebied op het gewestplan was ingetekend, stilaan opgevuld. Zowel in de uitleg van private verkavelingen als in de uitbreiding van de sociale woonwijk

→ p. 18/23

creation of through routes and connections between the valley areas by means of corridors are the commonplace elements which are intended to give shape to a policy of core areas. The intentions of the Regional Plan are being further embellished. There is a shift in accent, however, at least in the discourse of the plan, from concentric expansion to contraction (in-fill) and condensation. These core areas have now partly acquired form by filling in the grid squares with a few standard figures – a social housing district here, a private housing estate there. The intended connection between the north and south valleys is extremely artificial and in no way fits in with the character of the existing landscape structure. The east-west connection corridor will in any case continue to act as a barrier between these two areas, and the area of fields on the elevated section between the valleys can hardly be called a natural landscape since the soil has been transformed by centuries of human interference. In Vorst the search for possible locations for economic activity and housing expansion zones is in danger of once again resulting in an expansion of the core area, with construction extending right up to the marshy valley area.

The contraction of the core areas, combined with the modern practice of dividing land into parcels, has resulted in a fundamental transition from an open to a closed developmental structure. The extensive open spaces within the grid squares have disappeared. The traditional elongated lots with hybrid terraced houses maintain an important relationship with the areas behind, both visually and physically. The presence of public paths and through routes opens up not only the grid squares but the adjacent valley areas as well. In the simple rhythm of block-shaped parcels of land and broad farmhouse-style homes that are starting to fill up the ribbons as well as the inner areas, this specific arrangement and the relationship with the land behind are disappearing. The open structure is gradually closing.

An alternative development of the area might be founded on the basic morphology of the man-made landscape, in which the former field area could be seen as a setting for future housing, while the valley areas can be confirmed as natural landscapes. The development could then spread out in compact strip-shaped clusters over the entire ladder-like structure, thus leaving substantial open spaces, also in the

→ p. 18/24

59

met een aantal kleinere woningen wordt volledig voorbijgegaan aan de logica's volgens welke de vlek met woongebieden in de eerste plaats op de kaart was verschenen. Het tracé van de geplande maar nooit gerealiseerde ontsluiting wordt definitief volgebouwd, een stuk van het bos dat als groene buffer rondom de wijk lag, wordt weggekap. De stedenbouwkundige figuur van Nieuw Sledderlo als onafhankelijke lob in het bos verdwijnt erdoor. Daarmee is niet gezegd dat het beter zou zijn de plannen van Van Embden zonder meer uit te voeren. Wel zou een kritische lezing van deze plannen op zijn minst een rol moeten spelen in de manier waarop men vandaag met deze vlek van woongebieden omgaat, volgens welke fasering men het geheel zou kunnen ontwikkelen en welke ruimtelijke structuren van het plan van Van Embden de moeite van het hernemen waard zijn.

In Vorst gaat het gemeentelijke ruimtelijke structuurplan uit van twee kernen, waarop een arsenaal van standaardstructuurplanconcepten wordt losgelaten. Poorten die de kernen markeren, het realiseren van doortochten, het verbinden van de valleigebieden via corridors zijn de clichématige elementen die een kernenbeleid moeten vormgeven. Er wordt verder geborduurd op de intenties van het gewestplan. Het accent verschuift wel, althans in het discours van het plan, van concentrische expansie naar inbreiding en verdichting. Deze kernen hebben inmiddels gedeeltelijk vorm gekregen door de invulling van rastermaten met enkele stempelfiguren – een sociale woonwijk hier, een private verkaveling daar. De beoogde verbinding tussen de noordelijke en zuidelijke vallei is zeer artificieel en strookt op geen enkele wijze met de bestaande landschapstructuur. De doorgaande oostwestverbinding zal hoe dan ook blijven fungeren als barrière tussen deze twee gebieden, en het akkerareaal op de ophoging tussen de valleien kan bezwaarlijk als een natuurlijk landschap bestempeld worden, aangezien de bodem er gedurende eeuwen door menselijk ingrijpen werd getransformeerd. De zoektocht naar inplantingsmogelijkheden voor een bedrijventerrein en woonuitbreiding dreigt in Vorst toch weer uit te draaien op een uitbreiding van de kern, waarbij de bebouwing tot in het drassige valleigebied begint uit te drijven.

De inbreiding van de kernen in combinatie met de hedendaagse verkavelingspraktijk resulteert in een fundamentele overgang van een open naar een gesloten ruimtelijke structuur. De uitgestrekte open

11
Ruud Brouwers, 'De spierballen van Genk', *Wonen/TABK*, nr. 3, 1977, pp. 55-67.

12
Joosje van Geest, *S.J. van Embden*, Rotterdam, 1996.

13
J. Van Dhooghe en M. Van Naelten, *Schema van de sociale verzorging*

voor de residentiële groep 'Sledderlo' te Genk, Studiegroep SODEGEC, Brussel, 1964.

14
Tine De Rijck, Fred Guldentops en Helena Vansteelant, 'Vormgeving en integratie: de invloed van de architecturale omgeving in sociale woonwijken', *Agora*, nr. 3, 2000, pp. 38-42.

immediate vicinity of the present concentrations of services and facilities. In this way, the entire structure would be able to enjoy a network of open space made accessible by restoring the use of existing roads, thus facilitating recreational use of the valley areas. → p. 16/19-20-21

This survey of social-spatial phenomena in a number of case studies shows that living in the *Nevelstad* is more than a generic sprawl of ribbon development and residential estates. Similar social developments bring about different rates of spatial development in different places and with varying intensities. On the one hand these developments adapt themselves to the physical preconditions of the man-made landscape where urbanisation takes place, but they are also the result of spatial concepts, of more or less coherent urban designs or of other spatial policy decisions.

The generic range of instruments which planning brings to bear on these adopted developments – strict functional zoning, constantly trying to distinguish or shape the nucleus and the surrounding area, or the city and the countryside – ignores the diversity and specific nature of the urban landscape. The detailed analysis of social-economic developments, the landscape and the planning history of a few housing environments is intended not only to reveal the contrast between these generic concepts and the specificity of the landscape but also to identify the qualities of peripheral housing patterns or, to use the words of Bernardo Secchi, to discover its 'minimal rationality'. The identification of this minimal rationality is the first step towards a plan-based handling of these environments.

Translation: Gregory Ball

ruimtes binnen de rastermazen verdwijnen. De traditionele langwerpige percelen met hybride rijwoningen onderhouden een belangrijke relatie met de achterliggende gebieden, zowel visueel als fysiek. De aanwezigheid van publieke paden en doorsteken ontsluiten niet alleen de rastermazen, maar ook de aanliggende valleigebeden. In de strakke ritmering van blokvormige verkavelingspercelen en brede fermettes, die zowel de linten als de binnengebieden beginnen op te vullen, verdwijnen deze specifieke dispositie en de relatie met de achterliggende gronden. De open structuur sluit zich stilaan.

Een alternatieve ontwikkeling van het gebied zou kunnen steunen op de basismorfologie van het cultuurlandschap, waarbij het voormalige akkerareaal als kader voor toekomstige ontwikkeling in aanmerking komt, terwijl de valleigebeden als natuurlijke landschappen bevestigd worden. De bebouwing zou zich dan kunnen verspreiden in compacte strookvormige clusters over de hele laderstructuur, waarbij er overal, ook in de onmiddellijke nabijheid van de huidige voorzieningskernen, substantiële open ruimtes overblijven. De hele structuur kan dan genieten van een open ruimtenetwerk dat ontsloten wordt door het in ere herstellen van bestaande paden, zodat een recreatief gebruik van de valleigebeden mogelijk wordt.

Dit overzicht van sociaal-ruimtelijke fenomenen in enkele gevalstudies toont aan dat het wonen in de *Nevelstad* meer is dan een generieke *sprawl* van lintbebouwing en woonverkavelingen. Gelijksortige maatschappelijke ontwikkelingen geven op verschillende plaatsen aanleiding tot verschillende tempo's in de ruimtelijke ontwikkeling, met verschillende intensiteiten. Deze ontwikkelingen plooiën zich enerzijds naar de fysieke randvoorwaarden van het cultuurlandschap waarop de verstedelijking plaatsgrijpt, maar zijn ook het resultaat van ruimtelijke concepten, van min of meer coherente stedenbouwkundige ontwerpen of andere ruimtelijke beleidsbeslissingen.

Het generieke instrumentarium dat de planning tegenover deze aangenomen ontwikkelingen in stelling brengt – rigide functionele zonering, een blijvend streven naar het onderscheiden of vormgeven van de kern en het ommeland of van stad en land – gaat voorbij aan de diversiteit en specificiteit van het stadslandschap. De omstandige analyse van sociaal-economische ontwikkelingen, van het landschap en van de planningsgeschiedenis in enkele woonomgevingen is er niet alleen op gericht de tegenspraak tussen deze generieke concepten en de specificiteit van het landschap te tonen, maar dienen er ook toe om de kwaliteiten van perifere woonpatronen te identificeren, of in de woorden van Bernardo Secchi de 'minimale rationaliteit' ervan te ontdekken. Het identificeren van deze minimale rationaliteit vormt de opstap om planmatig met deze omgevingen om te gaan.

→ p. 16/19-20-21

